

SABIEDRISKĀS POLITIKAS CENTRS

Skolotāju tolerances barometrs

Ivars Austers, Marija Golubeva, Ieva Strode

PROVIDUS
2007

Skolotāju tolerances barometrs

1. IEVADS

Lai skolotāji varētu audzināt pilsoņos iecietību, nepieciešams, lai pašu skolotāju attieksme pret sabiedrības daudzveidību būtu iekļaujoša. Iecietību veicinošs izglītības saturs var nesniegt rezultātu, ja skolā un sabiedrībā kopumā nepastāv iekļaujoša un atvērta vide, kas iemāca skolēniem pieņemt dažādību.¹ Formālā un neformālā saskarsme starp skolotājiem un skolēniem, starp skolēniem un pārējo skolas personālu, kā arī savā vienaudžu grupā var vai nu stiprināt, vai pilnībā sabojāt tolerances vēstījumu, ko sniedz mācību saturs.

Pēdējo gadu aptaujas un pētījumi, tai skaitā PROVIDUS pētījumi par situāciju Latvijas izglītības sistēmā, norāda, ka tolerance nav vispārpieņemta vērtība sabiedrībā.² Vismaz daļa no skolotājiem pauž neiecietīgus un izslēdzošus vērtējumus par atšķirīgu grupu pārstāvju, piemēram, etnisko minoritāšu skolēnu, atrašanos viņiem 'nepiemērotā' vidē.

Savukārt izglītības politikas veidotāji nereti izvairās no tolerances jautājumu akcentēšanas politikas dokumentos, vairāk uzsverot patriotiskās audzināšanas aspektus. Pedagogu trūkums vai nepietiekama kvalifikācija, nespēja strādāt diferencēti ar dažādiem skolēniem, ievērojot viņu individuālo mācīšanās tempu, kā arī vispārējās izglītības sistēmas orientācija uz eksāmenu rezultātiem, nevis uz mācīšanos un indivīda izaugsmi kā galveno mērķi apgrūtina izglītības sociāli iekļaujošo funkciju.

Līdz ar to pastāv nepieciešamība izpētīt un izvērtēt skolotāju tolerances līmeņus Latvijas skolās, kā arī panākt, lai tolerantas un iekļaujošas sabiedrības veidošana ieņemtu ievērojamāku vietu izglītības politikas dienaskārtībā.

Lai sasniegtu šo mērķi, Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS veica pētījumu 'Skolotāju tolerances barometrs'.

Pētījuma mērķis ir izpētīt skolotāju attieksmi pret cilvēku dažādību, pedagogu gatavību mācīt toleranci, kā arī viņu iespējamās reakcijas uz neiecietības izraisītām konfliktsituācijām klasē.

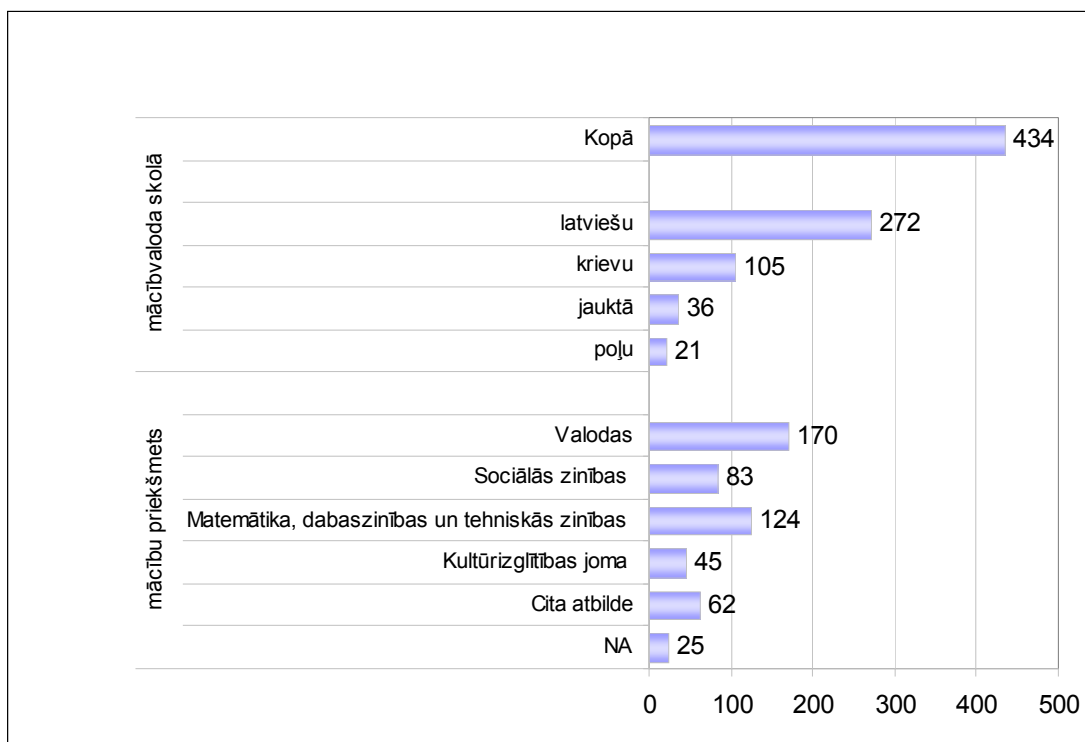
Pētījuma metodoloģija ļaus pēc kāda laika atkārtoti pārbaudīt Latvijas skolotāju tolerances līmeni, tādā veidā sekojot situācijas attīstībai. Pētījums ir pielietojams ārpus akadēmiskā konteksta, tam jākalpo par pamatu politikas ieteikumiem un sabiedrības iesaistīšanai dialogā par izglītības politikas mērķiem pilsoniskās izglītošanas jomā.

Pētījums iekļauj reprezentatīvu skolotāju aptauju un skolotāju fokusgrupas. Aptaujai tika atlasītas 48 skolas visā Latvijā (nejausā reprezentatīvā izlase) ar latviešu, krievu un poļu mācībvalodu.

¹ Nieto, S. *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*. Alpha Books, 1999. Saīsinātā versijā – *Starpkultūru izglītības antoloģija*, Sorosa Fonds Latvijā 2003, 19-34.

² Austers, I., Golubeva, M., Kovaļenko, M., Strode, I. *Daudzveidība ienāk latviešu skolās*. PROVIDUS, 2006.

Grafiks 1 Pētījuma izlases raksturojums

Aptaujas rezultāti ļauj izdarīt secinājumus par skolotāju tolerances līmeņiem Latvijā un svarīgākajām problēmām šajā jomā.

2. SOCIĀLĀS PSIHOLOĢIJAS INSTRUMENTI, KAS PALĪDZ MĒRĪT TOLERANCI UN TĀS TRŪKUMU

Lai labāk saprastu iecietības un neiecietības cēloņus skolotāju attieksmēs, pētījuma grupa izmantoja dažus sociālajā psiholoģijā plaši atzītus mērījumus, kas raksturo cilvēka spēju un vēlmi pieņemt citādo un sadarboties ar tiem, kam ir atšķirīgs viedoklis. Šīs zinātniski pamatotās skalas sniedz dziļāku ieskatu cilvēku attieksmēs pret dažādību sabiedrībā. Šo skalu izmantošana pētījumā par konkrētu profesionālu grupu – skolotājiem – ir inovatīva.

Skolotāju aptaujas anketas iekļauj šādas psiholoģiskās skalas un mērījumus:

Orientācija uz dominēšanu sabiedrībā (ODS, *Social dominance orientation*) ir personības īpašība, kas prognozē sociālas un politiskas attieksmes un pakāpi, kādā cilvēks atbalsta sabiedrības hierarhisku uzbūvi (Sidanius & Pratto, 2001). Tā ir sociālās psiholoģijas pētījumos bieži lietota skala. Augsti ODS rezultāti korelē ar vēlēšanos panākt savai sociālajai grupai dominējošu stāvokli sabiedrībā (piemēram, vienas tautības tendence dominēt pār citām vai vīriešu tendence dominēt pār sievietēm).

Labējā autoritārisma skala (LAS, *Right-Wing Authoritarianism scale*, Robert Altemeyer, 1996, 1998) mēra trīs svarīgas cilvēku individuālās atšķirības raksturojošas īpašību grupas: konvencionālismu, autoritāru agresivitāti un pakļaušanos autoritātei.

Skalas mērijumu rezultāti korelē ar sekojošiem mainīgajiem lielumiem:

1: Kļūdaini secinājumi. Cilvēki ar augstiem LAS rādītājiem:

1. Iegūst kļūdainu secinājumu skaitu, analizējot ambivalentu informāciju;
2. Biežāk raksturo problēmas kā “būtiskas” un “kritiski svarīgas”;
3. Nekritiski pieņem pierādījumus, kas it kā apstiprina viņu pārliecību;
4. Nekritiski tic cilvēkiem, kuri sniedz informāciju, kas apstiprina viņu pārliecību;
5. Biežāk lieto dubultstandartus, analizējot informāciju un izdarot secinājumus.

2: Naidīgums pret citu sociālo grupu pārstāvjiem. Cilvēki ar augstiem LAS rādītājiem:

- Atzīst, ka gūst prieku no citu sodīšanas;
- Ir aizspriedumaini pret etnisko, nacionālo, lingvistisko minoritāšu pārstāvjiem;
- Nav augstsirdīgi pret tiem, kas kļūdījušies.

3: Cilvēkiem ar augstiem LAS rādītājiem raksturīgas sekojošas rakstura īpašības:

- Dogmatisms;
- Fanātisms;
- Liekulība;
- Vēlme dominēt pār citiem;
- Centieni sākt un uzturēt starpgrupu konfliktus;
- Tieksme dominēt situācijās, kas prasa sadarbību.

4: “Aklums” pret saviem un savu autoritāšu trūkumiem. Cilvēki ar augstiem LAS rādītājiem:

- Uzska, ka viņiem nepiemīt trūkumi;
- Nemācās no savām kļūdām;
- Ir paštaisni.

Vēl viena sociālās psiholoģijas skala, kas tika izmantota pētījumā, palīdz noteikt skolotāju profesionālā stresa jeb ‘izdegšanas’ līmeni.

Izdegšana (burnout) ir sociālajās zinātnēs lietots jēdziens, kas apzīmē ilgtermiņa iztukšotības sajūtu un intereses zudumu par notiekošo, parasti profesionālo pienākumu un darba kontekstā. Psiholoģiski šo sindromu var raksturot depersonalizācija un cinisms. Vairumā zinātniskās literatūras kā izdegšanas cēloņus min ilgstošu pūliņu periodus, kam neseko atgūšanās (atpūtas) periodi. Izdegšanas sindroms var būt saistīts gan ar veselības problēmām, gan ar darba produktivitāti un kvalitāti (Maslach, Schaufeli & Leiter, 2001). Izdegšana ir aktuāla problēma skolotāju profesijas kontekstā, un tā var ietekmēt skolotāju tolerances līmeni.

3. SKOLOTĀJU ATTIEKSMJU RAKSTUROJUMS

Pētījuma dati ļauj izdarīt šādus secinājumus par skolotāju attieksmju sociāli psiholoģiskajiem rādītājiem:

Izdegšanas sindroms

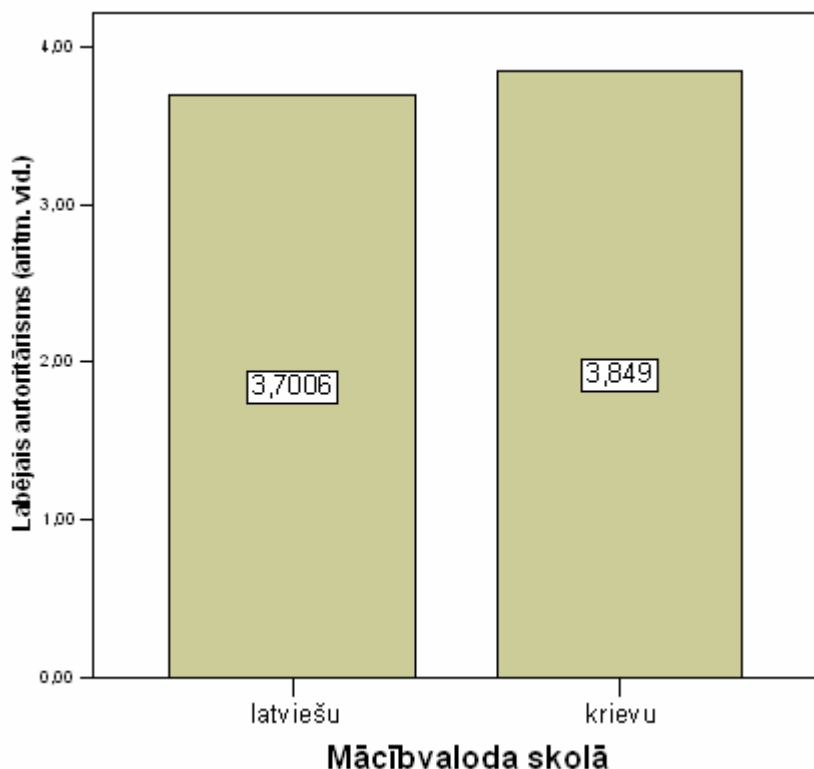
Izdegšanas sindroms ir kopumā izteikts visai aptaujāto skolotāju grupai neatkarīgi no skolas

mācībvalodas. Skolās ar latviešu un krievu mācībvalodu izdegšanas sindroma izteiktība neatšķiras statistiski nozīmīgā līmenī, lai gan abām grupām aritmētiskie vidējie ir virs skalas viduspunkta (skalas viduspunkts 3,5; izdegšanas rādītāji vidēji 3,63 latviešu un 3,60 krievu skolu skolotājiem). Ne klašu grupa, kur skolotāji strādā, ne mācību priekšmets, ko tie pasniedz, nebija saistīts ar izdegšanas sindroma izteiktības pakāpi.

Labējais autoritārisms (LA)

Labējā autoritārisma līmenis kopumā bija virs skalas viduspunkta (3,5) un bija izteiktāks skolās ar krievu mācībvalodu (skat. grafiku). Atšķirības starp skolotājiem, kas māca skolās ar latviešu un krievu mācībvalodām, labējā autoritārisma izteiktības ziņā ir statistiski nozīmīgas.

Grafiks 2 Labējais autoritārisms un mācībvaloda skolā

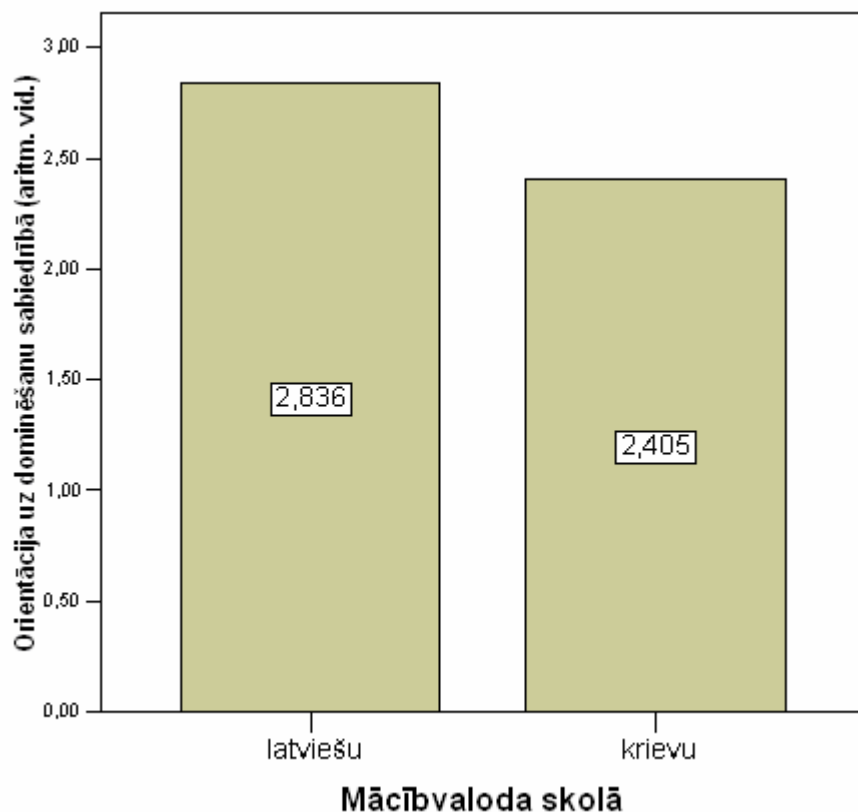

Lielāks autoritārisms pārlicībās ir raksturīgs arī 1.-4. klašu skolotājiem (pozitīva korelācija starp atbildi „māca” šajā klašu grupā un labējā autoritārisma izteiktību).

Orientācija uz dominēšanu sabiedrībā (ODS)

Gan skolās ar latviešu, gan skolās ar krievu mācībvalodu ODS vidējie rezultāti bija zem skalas viduspunkta (3,5). Tai pašā laikā latviešu skolu skolotāju rezultāti bija statistiski nozīmīgi augstāki nekā krievu skolu skolotāju rezultāti (skat. grafiku).

Grafiks 3. Orientācija uz dominēšanu sabiedrībā un mācībvaloda skolā

Jo skolotājam izteiktākas ODS attieksmes, jo mazāk viņš/-a uzskata, ka skolotāja autoritāti var nodrošināt laba sadarbība ar skolēniem un cieņas pilna attieksme pret viņiem.

4. FAKTORI, KURI NODROŠINA SKOLOTĀJA AUTORITĀTI KLASĒ

Saskaņā ar Kena Vilbera (*Ken Wilber*) teoriju par socio-kulturālām sistēmām,³ socio-kulturālām mācībām (mācībām par sabiedrību un tās kultūru) jābalstās uz dalīto atbildību un savstarpējo cieņu. Ja subjektu mijiedarbībā šie pamata apstākļi nav nodrošināti, tiek kropļots arī vēstījums par to, kas un kāpēc ir vai nav pieņemams sabiedrībā. Ar subjektiem šajā gadījumā jāsaprot visi procesa dalībnieki – kā skolēni, tā arī skolotāji.

Skolotāju pedagoģiskā rīcība veido un arī atspoguļo klases un skolas ētiku – izpratni par to, kas ir ētiska rīcība un kādas attieksmes ir pieņemamas. Skolotājam jāņem vērā skolēnu dzīves reālie apstākļi, viņu pasaules uzskati, kas var atšķirties no skolotāja uzskatiem. Šajā procesā atslēgvārds ir sadarbība, nevis viedokļa un attieksmes uzspiešana.⁴

Ir svarīgi ņemt vērā, ka šie principi attiecas ne tikai uz mazākumtautību skolām, bet vislielākā

³ Wilber, K. *A Brief History of Everything*. Shambala, Boston 2000.

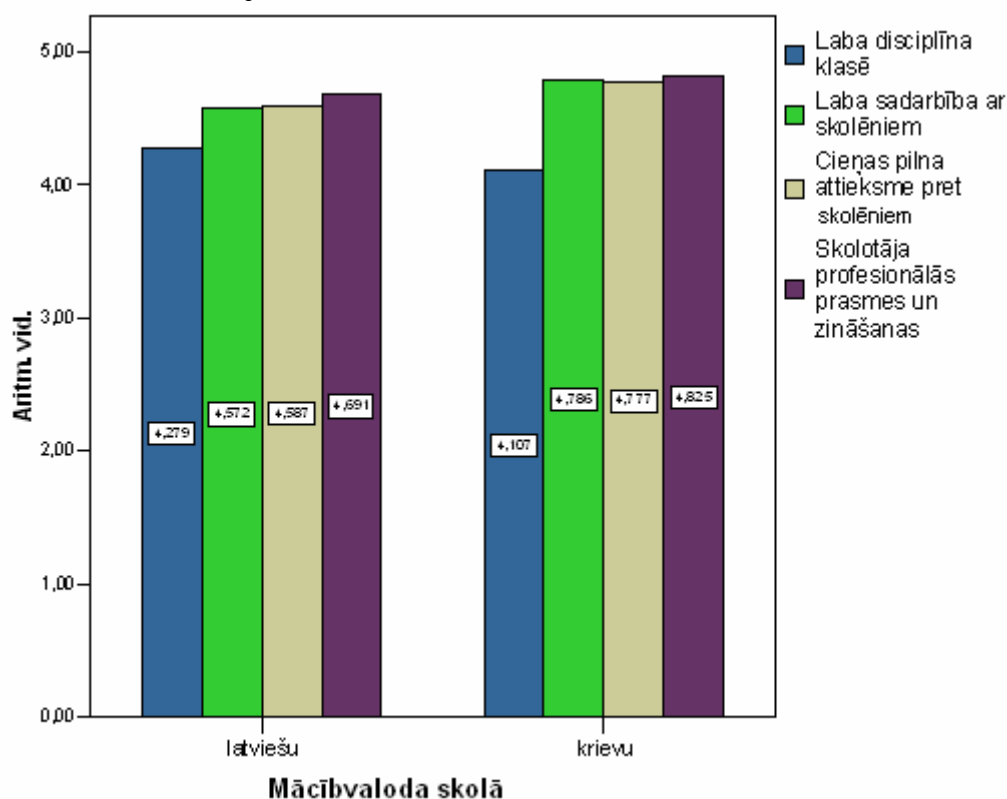
⁴ Ose, L. Skolotāju pedagoģiskās darbības salīdzinoša analīze latviešu un mazākumtautību sākumskolu klasēs. (Nepublicēts promocijas darbs, 2006)

mērā arī uz pamatplūsmas (latviešu) skolām, jo Latvijas skolās vairs nepastāv viendabīga monokultūras vide. Līdz ar to situāciju klasēs var raksturot kā savstarpējās kultūras mācības, kur visi mācās no visiem, tā pārvarot sākotnējo diskomfortu, ko var izraisīt kultūru un attieksmju atšķirība. Tā ir iespēja skolotājiem pārskatīt arī savu izpratni par tādiem jēdzieniem kā kultūra, tolerance, sadarbība un cieņa.

Lai labāk saprastu skolotāju attieksmi pret pedagoģiskā darba metodēm un autoritātes un sadarbības lomu tajās, anketās tika uzdots jautājums par to, kādi faktori, skolotājuaprāt, vairāk palīdz nodrošināt skolotāja autoritāti klasē. Katrā atbildē skolotāji varēja izvēlēties svarīguma pakāpi, balstoties uz 5 punktu skalu (no ‘nemaz’ līdz ‘pilnīgi’).

Rezultāti rāda, ka skolotāji kopumā uzskata, ka profesionālās zināšanas, sadarbība ar skolēniem un cieņas pilna attieksme pret skolēniem ir būtiskāki faktori autoritātes nodrošināšanā nekā laba disciplīna klasē. Salīdzinot to, kā skolotāja autoritātes nodrošināšanas veidus vērtē skolotāji, kuri pārstāv skolas ar latviešu mācībvalodu, un skolotāji, kuri pārstāv skolas ar krievu mācībvalodu, redzam, ka pastāv statistiski nozīmīgas atšķirības (skat. grafiku). Latviešu skolās augstāk tiek vērtēta disciplīna, bet krievu skolās - laba sadarbība ar skolēniem, cieņas pilna attieksme pret skolēniem un skolotāja profesionālās prasmes un zināšanas.

Grafiks 4 Skolotāja autoritātes nodrošināšanas veids

Līdztekus mācībvalodai skolā otrs faktors, kas spēj prognozēt labas disciplīnas svarīgumu, ir skolotāju pieredze. Jo ilgāk skolā strādāts, jo vairāk disciplīnas nozīme skolotāja autoritātes nodrošināšanā zaudē svarīgumu.

Mācību priekšmets, ko skolotājs māca, vai klašu grupa, kurā viņš strādā, neprognozē skolotāju uzskatus par autoritātes nodrošināšanas priekšnoteikumiem..

5. ATTIEKSME PRET TOLERANCES MĀCĪŠANU SKOLĀ

Lielākā daļa no pētījuma respondentiem uzskatīja, ka skolotājiem ir jā māca bērniem tolerance (90,3%) un ka viņi to dara (94,2%). Vienīgi literatūras un valodu skolotāji to apgalvoja mazliet retāk (vāja, bet statistiski nozīmīga korelācija).

Tomēr ir svarīgi analizēt, ko tieši skolotāji saprot ar tolerances mācīšanu. Šim nolūkam pētījuma autori veica vairākas fokusgrupu intervijas ar skolotājiem. Fokusgrupas notika Rīgā un mazpilsētā, skolās ar latviešu un ar krievu mācībvalodu, kā arī vienā skolā ar alternatīvu izglītības modeli.

Fokusgrupu uzdevums bija noskaidrot skolotāju viedokli par sekojošiem jautājumiem.

Kā skolotāji izprot (definē) starpkultūru izglītību? Kā šis jēdziens šobrīd tiek lietots skolā? Kādas tēmas ietilpst starpkultūru izglītībā? Skolotāju domas par to, ko nozīmē mācīt toleranci? Vai tā skolā vispār ir jā māca? Ja ir jā māca, tad kādas tēmas tajā ietilpst? Papildus tika vaicāts, kā attiecības ar skolas vadību, skolēniem, vecākiem un pašvaldību ietekmē skolotāju darbu starpkultūru un tolerances mācīšanā.

Fokusgrupu rezultāti ilustrē, cik atšķirīgas ir skolotāju vidē pārstāvētās izpratnes par tolerances satura jēdzienu un tolerances audzināšanas mērķiem.

Skola ar alternatīvu izglītības modeli

Skolā ar alternatīvu izglītības modeli skolotāji uzskatīja, ka starpkultūru izglītības galvenais mērķis ir rosināt skolēnos izpratni par citām kultūrām, to vērtībām un veicināt iecietīgu attieksmi pret skolēniem, kas pārstāv citas kultūras. Tādējādi galvenais uzdevums starpkultūru izglītībā ir veicināt savas personības izaugsmi, redzesloka paplašināšanu, vienlaicīgi pilnveidojot zināšanas par citām kultūrām.

Runājot par tolerances audzināšanu, skolotāji uzreiz atzīmēja, ka atsevišķs priekšmets ar galveno mērķi – tolerance – nav nepieciešams. Viņi kopīgi secināja, ka tolerance tiek iemācīta pastarpināti caur skolotāja pasaules skatījumu, caur viņa izpratni par procesiem skolā un skolēnu attieksmēm vienam pret otru, pret skolotājiem un citādo sabiedrībā. Turklāt bieži vien tika atzīmēts, ka toleranci un iecietību veicina nevis viens priekšmets, bet visi priekšmeti kopumā. Īpaši to uzsvēra matemātikas skolotāja, norādot, ka *‘ir nepieciešams iemācīt bērniem uz lietām skatīties kompleksi, izprast to, ka nekas nav balts vai melns, līdzko cilvēks iemācās skatīties uz lietām mazāk kategoriski un iemācās izprast lietu daudzšķautņaino būtību, rodas izpratne par to, kas ir iecietība.’*

Skolotāji samērā reti ir sastapušies ar netolerantas rīcības piemēriem skolā ne tikai skolēnu savstarpējās attiecībās, bet arī attiecībās starp skolotājiem un vecākiem. Turklāt tika norādīts, ka krievvalodīgie bērni skolā ir pilnībā integrējušies un tas, ka ģimenē viens no vecākiem vai abi vecāki runā krieviski, top zināms tikai no vecāku apmeklējuma skolā. Tādējādi nav gadījumu,

kad kāds no bērniem tiek izslēgts tādēļ, ka nav latvietis.

Mazpilsētas skola ar latviešu mācībvalodu

Lielākās grūtības skolotājiem rodas, ja tiek vaicāts, kādas tēmas ietilpst starpkultūru izglītībā. Katrā gadījumā netiek minēts nekas no mācību stundās apgūstamā. Skolotāji labprātāk stāsta par saviem braucieniem uz Londonu vai Parīzi, salīdzina tur iegūto saskarsmes pieredzi ar Latvijas pieredzi. Skolotāji arī piemin, ka starpkultūru izglītības jautājumiem lielā mērā jābūt vecāku kompetencē („*par to jārunā mājās*”). Vērojams arī zināms etnocentrisms („*mēs veikalos uzvedamies kārtīgāk*” – salīdzinājums ar „vecās” Eiropas zemēm).

Jautājumi par to, kā mācīt toleranci, sākotnēji grupā izraisa asociācijas ar tēmām, kas saistītas ar atšķirīgā pieņemšanu – kā ārgrupas tiek nosaukti melnādainie un krievi.

„Es domāju, ka būtu mūsdienās par to (domāta tolerance - I.) jārunā, jo ļoti daudzās ģimenēs ir iespiedusies tā doma, ka tas nēģeris, tas melnādainais nav pieņemams, krievus beidzot ārā, un tamlīdzīgi. Bet mūsdienu sabiedrība ir savādāk izveidojusies, mēs tuvojamies tomēr kaut kādai globalizācijai vairāk vai mazāk. (...)”

Pēc šīm acīmredzami spontānajām asociācijām, kuras netiek dziļāk paskaidrotas, dalībnieki ar lielāku patiku sāk runāt par to, ka tolerance „sākas ar ģimeni”. Piemēram, „*paklusēt, kad vecāki runā*” vai „*pārprastas brīvības iemācīšana ģimenē*”, „*kaklasaiti valkāt nevar iemācīt skolā*”.

Skarot homoseksualitātes tēmu, skolotāji uzsver, ka skolai šajā jautājumā jābūt uzmanīgai, pedagogiem mazpilsētā (un tas tiek īpaši uzsvērts) jāpārdomā katrs savs vārds. Teiktais ilustrē rēķināšanos ar sabiedrības (pilsētas iedzīvotāju) kopumā netoleranto viedokli. Vēl skolotāji min, ka lielākais, ko viņi var censties izdarīt, ir iemācīt skolniekus „*pateikt “nē” iesaistīšanai homoseksuālismā*”.

Vismazāk sakāmā skolotājiem ir par politisko toleranci, vien tiek izteikta nožēla, ka skolā vairs netiek rīkotas politinformācijas.

Runājot par skolotāju pašu ietekmi tolerances mācīšanā (ņemot vērā arī attiecības starp skolotājiem un vadību), diskusijas dalībnieki vienojas, ka „*jo vairāk skolotāji māca, jo labāk*”. Diskusijas gaitā precizējot, ar kādām problēmām viņi saskaras, skolotāji labprāt un visai plaši runā par to, ka zēni smēķē un ir rupji, ka skolotāji dažkārt nekorekti risina savas savstarpējās attiecības, un pat par to, ka ir grūti iemācīt skolas telpās noņemt cepuri.

Rīgas skola ar krievu mācībvalodu

Starpkultūru izglītības tēma skolotājiem šajā skolā asociējas ar saskarsmi ar citām kultūrām, kas tiek uztverta galvenokārt kā saskarsme starp krievu un latviešu kultūru. To labi ilustrē latviešu valodas skolotājas teiktais:

‘Strādājot krievu skolā, es visu laiku saskaros ar citām kultūrām, bet, kas attiecas uz tālākizglītību, universitātē (LU, Filoloģijas fakultātē) man māca tikai, kā saglabāt latvisko. Tagad taču atkal visur runā – latviskā kultūra. Manai pašai kultūrvide ir šeit, es apzinos, ka blakus latviskai kultūrvidei pastāv arī citas, bet, kas attiecas uz to, kādu kultūrvidi man māca uzturēt – tā ir latviska kultūrvide.’

No otras puses, skolotāji pozitīvi vērtē kultūru dažādību, kas ir pārstāvēta viņu skolā: *‘Mums katrā klasē ir vairākas tautības – latvieši, ukraiņi, ebreji, krievi, ļoti daudz. Tāpēc jāprot sadzīvot kopā, respektējot katra kultūras īpašības. To var redzēt gan klasē, gan ārpusklases darbā, kad katrs veido kādu priekšnesumu: vairāk, protams, ārpusklases darbā.’*

Skolotāji uzskata, ka nepieciešamība **mācīt toleranci** pastāv tikai tad, ja ar to ir problēmas, jo parasti *‘mūsu skolā tādu problēmu nav’*. *‘Es vispār domāju, ka ar toleranci kā ar narkotikām – vislabāk, ja skolēns vispār par tām problēmām nezina. Tad arī nav problēmu.’*

Tolerances trūkuma problēmas savukārt skolotājiem asociējas ar rasu dažādību: *‘Pie mums pagaidām rasu problēmu nav, tāpēc arī nav tādu tolerances problēmu. Kad arī šeit tas būs, varbūt pēc desmit gadiem, varbūt ātrāk, tad arī šeit būs aktuālas šīs tolerances problēmas.’* Cita skolotāja piebilst: *‘Kad ar skolēniem runā par šīm rasu saskarsmes problēmām, viņi nav tik mierīgi kā attiecībā uz dažādām kultūrām šeit.’*

Skolotāji uzskata, ka skolotāju loma tolerances audzināšanā nav pielīdzināma ģimenes lomai. *‘Tomēr 80 % no attieksmes dod ģimene.’* Tika apgalvots, ka skola nevar nopietni ietekmēt uzvedību, ko iemācās ģimene. Tāpat skolotāji uzskata, ka viņiem ne vienmēr jāiejaucas konfliktsituācijās klasē, bet, ja to dara, tad ļoti uzmanīgi un tikai tad, ja tiešām nepieciešams, jo tagad ģimenei esot *‘daudz vairāk tiesību nekā skolai’*.

Skolotāji uzskata, ka valsts un pašvaldības politika nekā neietekmē tolerances situāciju skolā. Tikpat skeptiska attieksme ir pret tālākizglītības sniegumu tolerances mācīšanā: *‘Tālākizglītība dod profesionālās iemaņas, apguves līmeni, tās ir citas lietas, bet toleranci skolā tas neietekmē. Mums jau tādu problēmu (ar toleranci) vispār nav, vismaz šeit – mūsu vidusskolā.’*

Rīgas skola ar latviešu mācībvalodu

Uzsākot sarunu par toleranci un starpkultūru izglītību, skolotāji atzīmē, ka, viņuprāt, tā noteikti nav akūtākā problēma, kas saistāma ar darbu skolā. Atbildot uz jautājumu, vai skolotājiem ir nepieciešams mācīties citu kultūru izpratni, vai ir nepieciešama kvalifikācijas paaugstināšana tādā jautājumā kā tolerance, visi skolotāji vienprātīgi nonāca pie secinājuma, ka tas nav vajadzīgs.

Kā galvenie priekšmeti, kas jau skar starpkultūru izglītību, tiek minēta kultūra un kultūras vēsture, kam ir jāsniedz plašākas zināšanas par kultūru, cilvēku, pieradumu un tradīciju dažādību. Kāds skolotājs, runājot par toleranci skolā, kā nozīmīgu piemēru min skolas, kurās mācās čigānu bērni. Viņš uzsver, ka skolās, kurās ir liels šādu bērnu īpatsvars, bieži saskaras ar dažādām problēmām un čigānu bērni *‘nelabvēlīgi ietekmē pakļāvīgākos latviešu bērnus’*.

Tulīt pat tiek atzīmēts, ka skolā, kur notiek saruna, *‘nekādu problēmu nav’*. Skolā mācās daži krievu tautības bērni, bet viņi netiek izslēgti un pret viņiem gan klasesbiedri, gan skolotāji izturas tāpat kā pret pārējiem bērniem.

Attiecībā uz skolotāju lomu tolerances audzināšanā tiek uzsvērts, ka skolotājam ir samērā maza ietekme uz neiecietības izpausmēm skolā, jo, pēc skolotāju domām, lielāko artavu skolēna vērtību veidošanā iegulda ģimene. Skolotāji min gadījumu – kāds skolēns nicinoši un neiecietīgi izturas pret klasesbiedriem, kas ir nabadzīgāki nekā viņš pats, un šāds uzskats nākot no viņa ģimenes.

Kā liecina piedāvātais fokusgrupu apkopojums, **skolotāju vidē nepastāv vienprātība par tolerances jēdziena saturu un relatīvo svarīgumu skolas ikdienas darbā**. Blakus apzināti

iekļaujošas un tolerantas attieksmes piemēriem pastāv gan nezināšana, ko 'iesākt' ar tolerances jēdzienu, gan arī neizpratne, kāpēc būtu svarīgi pievērsties tolerances audzināšanas jautājumiem. Atsevišķas atbildes liecina par tendenci vainot skolēnu izcelsmi un ģimenes kultūru, noliegt neiecietības problēmas svarīgumu. No otras puses, ir jūtama kopumā labvēlīga attieksme pret skolēnu dažādību savā skolā – izņemot gadījumu, kad var noprast, ka pret skolēnu ar atšķirīgu seksuālo orientāciju varētu izturēties neiecietīgi. Atbildes uz turpmākiem aptaujas jautājumiem apstiprina šo neviendabīgo ainu.

Skolotājiem, izņemot alternatīvo skolu, piemīt tendence uzskatīt, ka tolerances mācība ir pēc būtības „uzspiesta dienaskārtība”. Piemēram, „*es vispār domāju, ka ar toleranci kā ar narkotikām – vislabāk, ja skolēns vispār par tām problēmām nezina. Tad arī nav problēmu*”. **Skolotāji bieži uzskata, ka skolā, tāpat kā sabiedrībā kopumā, neiecietību izsauc tieši noteiktu jautājumu aktualizēšana**, kā piemēru minot Vīzentāla centra aktivitātes un Praidu: „*jo mazāk par to tiek runāts, jo iecietīgāk pret to izturas cilvēki*”. Atšķirīgs viedoklis ir alternatīvās skolas skolotājiem, kuri uzskata, ka starpkultūru izglītības galvenais mērķis ir rosināt skolēnos izpratni par citām kultūrām, to vērtībām un veicināt iecietīgu attieksmi pret skolēniem, kas pārstāv citas kultūras.

Kopumā valda uzskats, ka tolerances problēmas šobrīd nav ļoti aktuālas. Skolotājiem tās asociējas ar atšķirīgu tautību bērnu klātesamību skolā – ja nav problēmu šiem bērniem, tas nozīmē, ka skolā nav problēmu ar toleranci. Skolotāji uzskata, ka tiem nav vajadzīgas papildu zināšanas starpkultūru izglītībā un iecietības veicināšanas metodikā, tomēr arī atzīmē, ka nezinātu, kā rīkoties, ja citādāko bērnu kļūtu vairāk nekā tikai daži. Skolotājiem lielākās bažas rada nevis ikdienu skolā un tajā nereti esošā neiecietība pret nabadzīgākajiem, fiziski vai garīgi vājāk attīstītajiem bērniem, bet gan provizoriskā nākotne, kurā kā nenovēršamu viņi pieņem prognozi, ka skolā mācīsies citu tradīciju un kultūru bērni. Pašlaik skolotāji nezina, kā tas mainīs skolu un viņu ikdienu un kā uz šiem izaicinājumiem atbildēt.

Skolotāji uzskata, ka skolēnu vērtību, tajā skaitā tolerances, veidošanos ietekmē ģimene, skolai šajā ziņā tiek piedēvēta mazāka loma. Bez tam tolerance šajā gadījumā var tikt saprasta atšķirīgā veidā (atšķirīgā no normatīvās). Interviju dalībnieki runāja arī par to, ka tolerance „*sākas ar vecākiem*”. Piemēram, „*paklusēt, kad vecāki runā*” vai „*pārprastas brīvības iemācīšana ģimenē*”, „*kaklasaiti valkāt nevar iemācīt skolā*” (tas ir, audzināt par vīrieti). Kopumā tolerances tēmu skolotāji ir gatavi definēt ļoti plaši: „*.. visa dažādība – gan kultūra, gan māksla, gan dejas, gan dziesmas. Arī cienīt visas kultūras.*”

Kopumā skolotāji uzskata, ka valsts un pašvaldības politika maz ietekmē tolerances situāciju (un mācīšanu) skolā. „*Pirmo reizi dzirdu, ka ministrija vai pilsētas izglītības pārvalde kaut kā ietekmētu toleranci skolā ar savu politiku. Kolektīvs pats veido savas attiecības.*” Pašvaldība vairāk tiek uztverta kā saimnieciskas vadības (un ietekmēšanas) struktūra, savukārt attiecības skolas vadība-skolotāji (arī tolerances mācīšanas kontekstā) tiek uztvertas kā vadības darbība, lai pārstāvētu skolotāju intereses un vajadzības „*augstākos pārvaldes līmeņos*” -- bet tolerances jautājumi pārstāvēto tēmu lokā neietilpst.

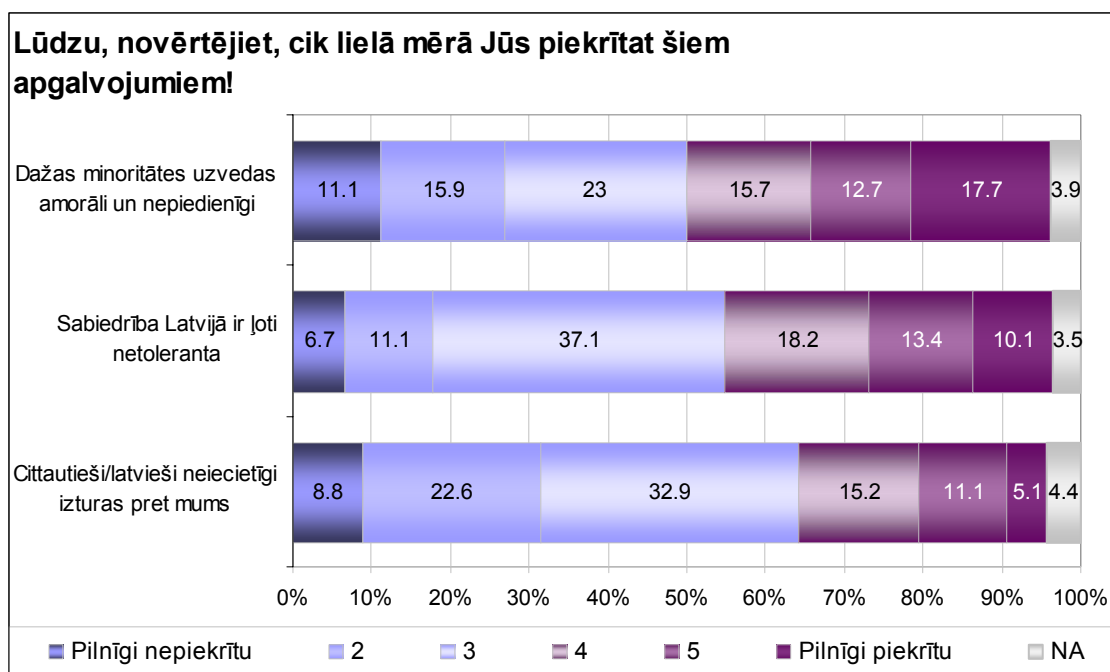
6. ATTIEKSME PRET DAŽĀDĪBU SKOLĀ UN SABIEDRĪBĀ. GATAVĪBA

IESAISTĪTIES KONFLIKTU RISINĀŠANĀ

Skolotāju atbildes par toleranci sabiedrībā un par citu grupu uzvedību ir ļoti daudzveidīgas. Kopumā ņemot, krievu skolu skolotāji mazliet vairāk uzskata, ka sabiedrība Latvijā ir netoleranta (uz robežas ar statistisko nozīmību), bet latviešu skolu skolotāji biežāk uzskata, ka „dažas minoritātes uzvedas amorāli un nepiedienīgi”. Etniskā neiecietība („*cittautieši /latvieši izturas neiecietīgi pret mums*”) tiek piedēvēta vienādā mērā neatkarīgi no tā, kādā valodā skolā notiek mācības (un ir mazliet zem skalas viduspunkta). Atbilde „pilnīgi piekrītu” izvēlēta 8,8 % gadījumos, tas ir, tā kopumā nav bieži lietota.

Taču savstarpējo neiecietību prognozē autoritārisma rādītāji un izdegšanas sindroms (jo augstāki rezultāti šajos rādītājos, jo lielāka neiecietība tiek piedēvēta atbilstošajai etniskajai ārgrupai). Lielākā mērā apgalvojumu, ka „*dažas minoritātes uzvedas amorāli un nepiedienīgi*”, prognozē augstāki ODS un LA rādītāji, kā arī atsevišķas mācību priekšmetu grupas (dabaszinātnes un kultūras mācību priekšmeti).

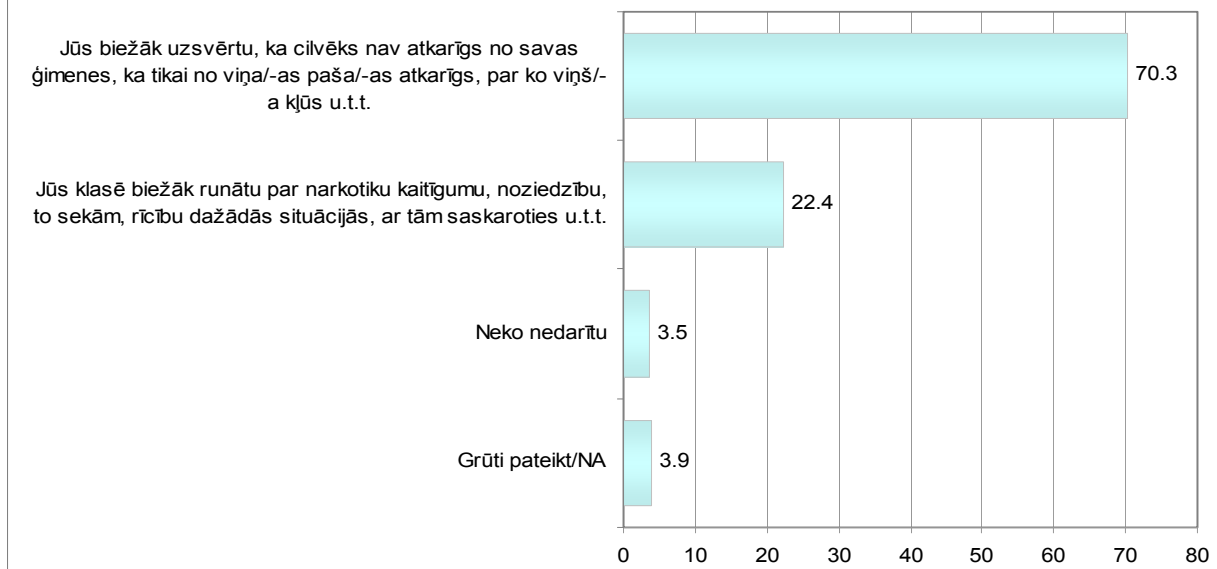
Grafiks 5 Uzskati par sabiedrības toleranci un citu grupu uzvedību

Skolotājs ietekmē skolēnu izpratni par to, kas ir un kas nav pieņemams sabiedrībā, ne tikai ar īpaši šiem mērķiem domātu vēstījumu (“pamācībām”), bet arī ar savu piemēru. Pētījuma gaitā izdevās noskaidrot, kādu attieksmi pauž skolotāji, ja viņiem tiek piedāvāta hipotētiska situācija, kad var paust iekļaujošu vai izslēdzošu attieksmi pret skolēnu.

Grafiks 6 Skolotāju hipotētiskā rīcība, ja klasē mācās skolēns no sociālā riska ģimenes

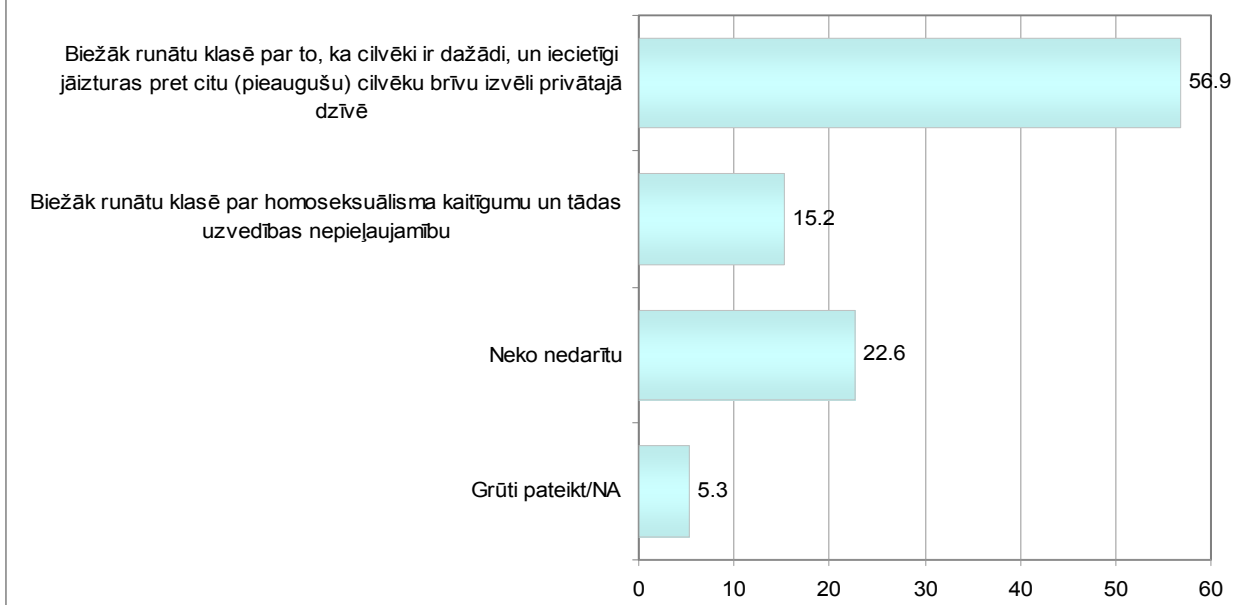
Iedomājaties, lūdzu, ka klasē, kurā Jūs pasniedzat, mācās bērns no nelabvēlīgas ģimenes (piem., citi ģimenes locekļi ir sodīti par noziegumiem, lieto narkotikas u.tml.). Kā Jūs visticamāk rīkotos?

Pirmajā gadījumā skolotājiem tika piedāvāta hipotētiska situācija, kad klasē mācās skolēns no sociālā riska ģimenes. Otrajā gadījumā – kad klasē mācās 16 gadu vecs skolēns ar atšķirīgu seksuālo orientāciju. Pirmajā gadījumā skolotāju attieksme kopumā bija vairāk vērsta uz skolēna psiholoģisku atbalstīšanu nekā otrajā gadījumā.

Grafiks 7 Skolotāju hipotētiskā rīcība, ja klasē mācās skolēns ar homoseksuālu orientāciju

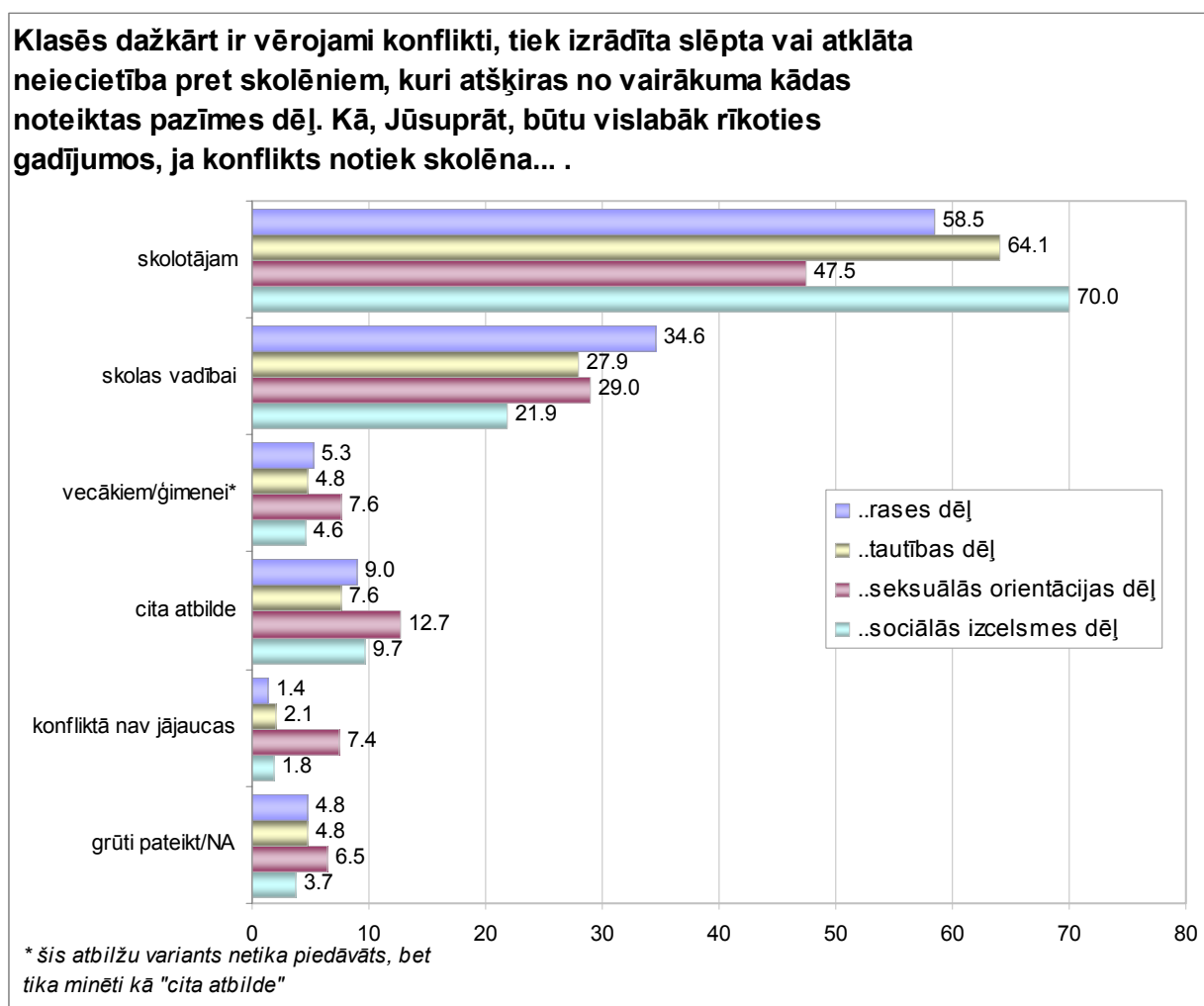
Iedomājieties, ka Jūs uzzināt, ka klasē, kurā Jūs pasniedzat, mācās kāds 16 gadu vecs skolēns, kuram ir attiecības ar sava dzimuma pārstāvjiem. Kā Jūs, visticamāk, rīkotos?

Būtisks jautājums, kas ļauj pārbaudīt skolotāju gatavību uzturēt skolā no aizspriedumiem un savstarpējiem aizvainojumiem brīvu gaisotni, ir jautājums par skolotāja gatavību risināt konfliktus klasē, ja tie notiek skolēna atšķirības dēļ (sociālās izcelsmes, tautības, citu atšķirību).

Arī situācijās, kad skolotājiem tiek piedāvāti dažādi hipotētiska skolēnu konflikta iemesli, skolotāji pauž lielāku gatavību iesaistīties konflikta risināšanā, ja skarta skolēna sociālā izcelsme, un mazāku, ja skarta skolēna rase vai seksuālā orientācija.

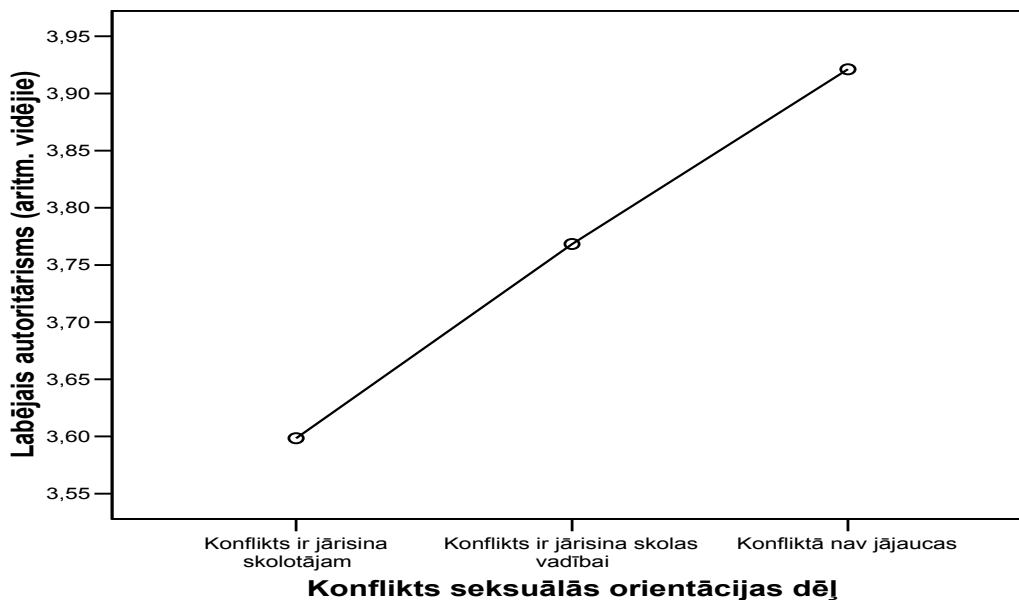
Grafiks 8 Skolotāju gatavība iesaistīties konfliktu risināšanā

Atšķirībā no gadījumiem, kad konflikts notiek skolēna tautības dēļ, skolotāja gatavība risināt konfliktu, kas notiek skolēna rases, sociālās izcelsmes vai seksuālās orientācijas dēļ, ir atkarīga no skolotāja labējā autoritārisma līmeņa. Jo augstāki skolotāja LAS rādītāji, jo lielāka varbūtība, ka skolotājs neiesaistīsies šāda konflikta risināšanā un ļaus skolēnam pašam tikt galā ar neiecietības problēmām klasē. Diezgan augstie autoritārisma rādītāji Latvijas skolotāju vidū nozīmē, ka ir iespējamas situācijas, kad Latvijas skolās skolotāji nemēģina novērst vai risināt konfliktus, kuros skolēni cieš no klasesbiedru negatīvas attieksmes savas atšķirības dēļ. Īpaši bieži šādam riskam pakļauti skolēni ar atšķirīgu seksuālo orientāciju: skolotāji ar augstiem LAS rādītājiem neuzskatīs par nepieciešamu mazināt spriedzi klasē, ja konflikts notiek skolēna

seksuālās orientācijas dēļ (skat. grafiku zemāk).

Grafiks 9 Skolotāja atbildes korelācija ar autoritārisma rādītājiem: gadījums, ja konflikts klasē notiek skolēna seksuālās orientācijas dēļ

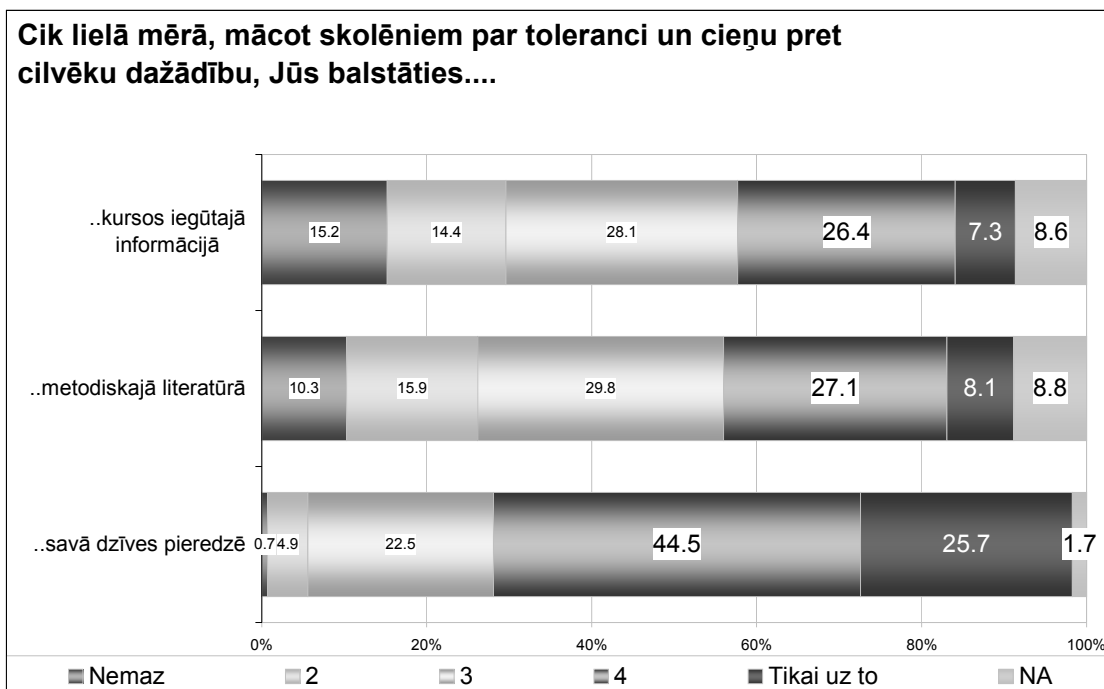

7. KUR SKOLOTĀJI SMEĻAS IZPRATNI PAR TOLERANCI?

Paša skolotāja pieredze ne vienmēr var sniegt atbildes uz dilemmām, kas ir saistītas ar tolerances veicināšanu skolā. Vairāki pētījumi rāda, ka sekmīgāka lēmumu pieņemšana ir iespējama, ja lēmējs nebalstās tikai savā pieredzē vai intuīcijā.⁵ Tāpēc viens no pētījuma uzdevumiem bija arī noskaidrot, cik lielā mērā skolotāji, līdztekus savai pieredzei, paļaujas uz citiem informācijas avotiem un uz palīg līdzekļiem, kas palīdz mācīt toleranci. Šai nolūkā skolotājiem tika piedāvāts novērtēt, cik lielā mērā tolerances ieaudzinašanā viņi paļaujas uz savu pieredzi, kursus iegūtu informāciju un metodisko literatūru.

⁵ Skat., piemēram, Dawes, R. M., The Robust Beauty of Improper Linear Models in Decision Making. *American Psychologist*, July 1979, lpp. 572-582.

Grafiks 10 Tolerances izpratnes informācijas avoti

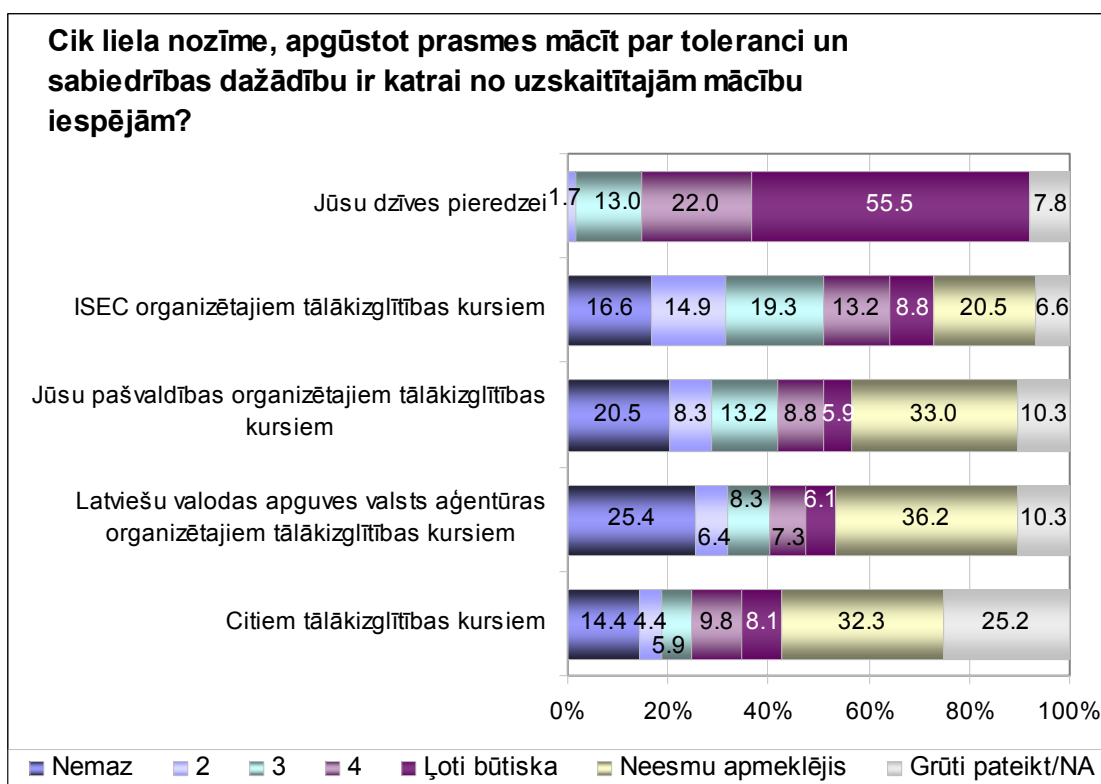

Kā rāda skolotāju atbildes, dzīves pieredze ir izteikti svarīgākais skolotāju iedvesmas avots, mācot par toleranci. Tālākizglītības kursu un metodiskās literatūras salīdzinošā nozīme ir maza (tikai ap 35% skolotāju nopietni paļaujas uz šiem avotiem). Tas nozīmē, ka tradicionālie izglītības politikas veidotāju instrumenti (kursi un metodiskā literatūra) maz ietekmē iecietības veicināšanas jomu, jo sasniedz skolotāju mazāko daļu.

Dzīves pieredze tiek nosaukta arī kā svarīgākā no mācību iespējām, kas palīdz apgūt prasmi mācīt par toleranci un sabiedrības dažādību (skat. grafiku Nr. 11). Kursu piedāvājumu par svarīgu mācību iespēju šajā jomā uzskata tikai salīdzinoši neliels skolotāju procents. Tā ISEC organizēto tālākizglītības kursu piedāvājumu šajā jomā kā būtisku vai ļoti būtisku palīdzību vērtē 22% skolotāju. Citu kursu devumu tolerances mācīšanā novērtē vēl zemāk.

Skolotāju salīdzinoši zems vērtējums par kursu ietekmi uz tolerances mācīšanu var būt saistīts ar to, ka jaunie pamatizglītības standarti, kur sabiedrības procesu izpratnei ir atvēlēta zināma loma, ir ieviesti salīdzinoši nesen, un ne visiem skolotājiem bija iespēja saskarties ar šo standartu metodisko atbalstu savā tālākizglītības pieredzē.

Grafiks 11 Mācību iespēju nozīmīguma novērtējums

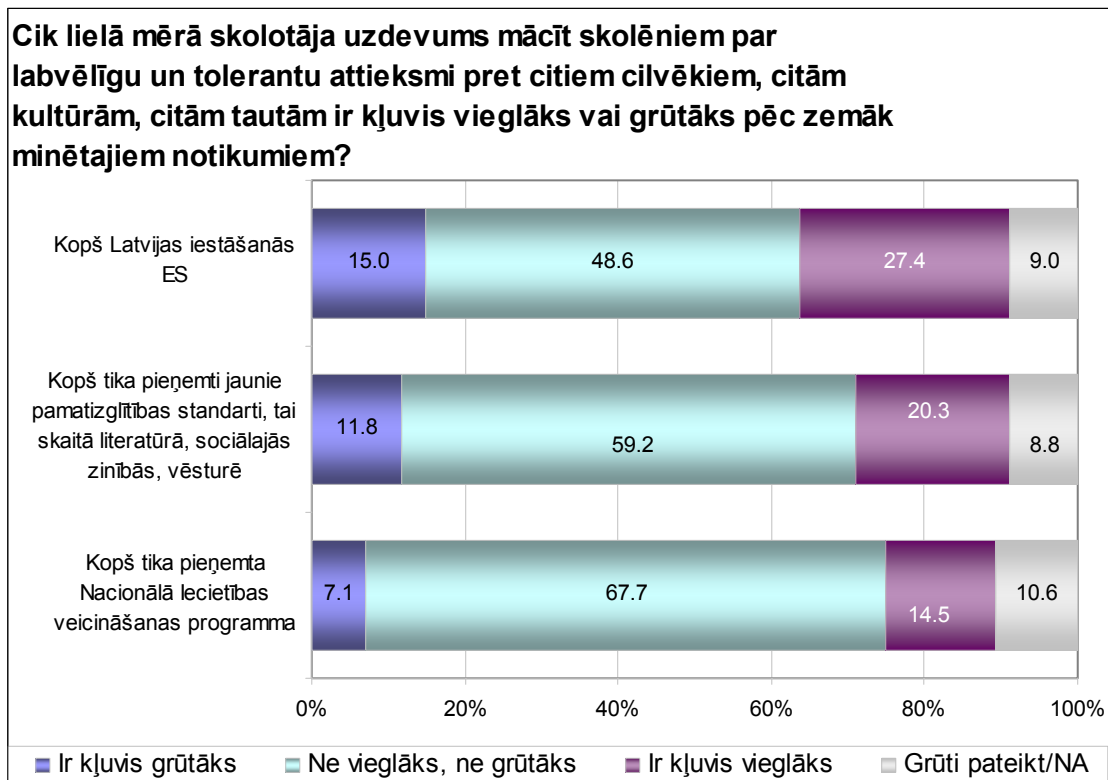

Vēl viens jautājums, kas attiecas uz skolotāju vērtējumu par ārējo faktoru ietekmi uz tolerances mācīšanu, ir: kā valsts politika un dalība ES ietekmē šo uzdevumu.

Atbilde uz šo jautājumu ļauj spriest par to, cik lielā mērā valsts politikas instrumenti, piemēram, pamatizglītības standarti un Iecietības veicināšanas programma, skolotāju uztverē saistās ar viņu darbu tolerances audzināšanas jomā. No atbildēm izriet, ka dalība ES un valsts politikas dokumenti, kas ir saistīti ar iecietības veicināšanu, skolotāju vērtējumā ļoti ierobežoti ietekmē viņu uzdevumu šajā jomā – vairākums nesaskata valsts politikas ietekmi tolerances mācīšanā.

Turklāt ap 15% skolotāju uzskata, ka ir kļuvis grūtāk mācīt skolēniem labvēlīgu un tolerantu attieksmi pret citiem cilvēkiem, citām kultūrām un citām tautām, kopš Latvija iestājās ES (skat. grafiku zemāk).

Grafiks 12 Tolerances nozīmīguma novērtējums

8. SECINĀJUMI UN IETEIKUMI

Skolotāja darbs Latvijā ir saistīts ar lieliem izaicinājumiem un salīdzinoši zemu ārējo motivāciju un atbalstu. Kopš neatkarības atgūšanas Latvijas izglītības sistēmā notikušas nepārtrauktas pārmaiņas, bet izglītības darbiniekiem pieejamie resursi visu laiku saglabājušies zemā līmenī, veidojot ‘liela izaicinājuma, maza atbalsta’ attīstības scenāriju. Izglītības pētnieki Lielbritānijā ir secinājuši, ka šāds attīstības scenārijs parasti izraisa konfliktus un demoralizāciju.⁶ Tas sakrīt ar Latvijas izglītības sistēmas pieredzi - mazākumtautību izglītības reformas nemierīgo gaitu un skolotāju protestiem pret zemo atalgojumu.

Nemot vērā nelabvēlīgu ārējo vidi, nav nejauši, ka skolotāju izdegšanas rādītāji ir diezgan augsti un skolotāji ne vienmēr ir ar mieru pieņemt jaunus risinājumus tolerances audzināšanas jomā un smelties iedvesmu no citu pieredzes un metodiskās literatūras.

- Pētījuma rezultāti norāda uz salīdzinoši augstiem autoritārisma rādītājiem skolotāju vidū. Tas nozīmē, ka daudzi skolotāji Latvijā sabiedrībā un darbā paļaujas uz autoritāti un hierarhiju, nevis uz sadarbību ar skolēniem un savstarpēju cieņu. Latvijas skolās

⁶ Barber, M. The Next Stage for Large Scale Reform in England: From Good to Great. Vision 2020. Second International Online Conference, 2002. Technology Colleges Trust.

nepieciešams veicināt izpratni par sadarbību ar skolēniem kā pedagoģiskā procesa vērtīgu sastāvdaļu.

- Skolotāju atbildes liecina, ka, saskaroties ar jautājumiem par toleranci un sabiedrības dažādību, skolotāji retāk meklē palīdzībuursos un metodiskajā literatūrā, bet biežāk paļaujas uz savu dzīves pieredzi. Tomēr neviena cilvēka pieredze nav absolūta un vide, kur notikusi pašu skolotāju personības izaugsme, var nopietni atšķirties no vides, kurā dzīvos un strādās viņu skolēni. Paļaušanās tikai uz savu pieredzi nenodrošina vajadzību pēc atgriezeniskās saites, neļauj izmantot labo praksi un smelties iedvesmu citu skolotāju un pedagoģijas speciālistu izveidotajās metodēs. Tāpēc skolotāju izglītībā un tālākizglītībā nepieciešams celt citu pieredzes, labās prakses un metodiskās literatūras vērtību skolotāju acīs. Ņemot vērā autoritātes svaru (ko prognozē autoritārisma rādītāji), ir ļoti svarīgi, lai tolerancei būtu nepārprotams atbalsts no politiskās un administratīvās vadības puses – gan valsts politikas dokumentos un komunikācijā, gan arī skolas vadības darbības stilā. Iecietības un pilsoniskās izglītošanas tēmu ignorēšana Izglītības attīstības pamatnostādņēs ir kļūda, bet to var novērst, iekļaujot šīs tēmas jaunajos politikas dokumentos. Tāpat nepieciešams plašāk informēt skolotājus par Nacionālo iecietības veicināšanas programmu un tās mērķiem, jo skolotāji kopumā maz apzinās sakaru starp šo programmu un tolerances mācīšanu.
- Daļa skolotāju nav gatavi klasē novērst un risināt konfliktus, kas ir saistīti ar skolēna atšķirību no citiem (tautību, rasi, seksuālo orientāciju). Skolotāju izglītības un tālākizglītības saturā būtu plašāk jāiekļauj tēmas par konfliktu risināšanu klasē.
- Kopumā skolotājiem pietrūkst orientieru tolerances tēmā, un izpratnei par to, ko aptver tolerances jēdziens un cieņa pret dažādību, joprojām ir gadījuma raksturs. No vienas puses, skolotāji uzskata, ka tiem nav vajadzīgas papildu zināšanas starpkultūru izglītībā un metodikā, kā veicināt iecietību skolā. No otras puses, tie paši skolotāji atzīmē, ka nezinātu, kā būtu jārikojas, ja citādāko bērnu kļūtu vairāk nekā tikai daži. Skolotājiem lielākās bažas rada nevis ikdienu skolā un tajā nereti esošā neiecietība pret nabadzīgākajiem, fiziski vai garīgi vājāk attīstītajiem bērniem, bet gan provizoriskā nākotne, kurā kā nenovēršamu faktu viņi pieņem prognozi, ka skolā mācīsies citu tradīciju un kultūru bērni. Pašlaik skolotāji nezina, kā tas mainīs skolu un viņu ikdienu un kā uz šiem izaicinājumiem atbildēt.

Izmantotā literatūra

Altemeyer, R. (1996). *The Authoritarian Specter*. Harvard University Press.

Altemeyer, R. (1998). "The other 'authoritarian personality.'" In M. Zanna (Ed.) *Advances in Experimental Social Psychology*, 30 (pp. 47–92). San Diego: Academic Press.

Austers, I., Golubeva, M., Kovaļenko, M., Strode, I. *Daudzveidība ienāk latviešu skolās*. PROVIDUS, 2006.

Barber, M. The Next Stage for Large Scale Reform in England: From Good to Great. Vision 2020. Second International Online Conference, 2002. Technology Colleges Trust.

Jost, J.T., Glaser, J., Kruglanski, A.W., & Sulloway, F.J. (2003). Political conservatism as motivated social cognition. *Psychological Bulletin*, 129(3), 339-375.

Kruglanski, A. W., & Webster, D. M. (1996). Motivated closing of the mind: "Seizing" and "freezing". *Psychological Review*, 103, 263-283.

Mannetti, L., Pierro, A., Kruglanski, A. W., Taris, T., & Bezinovic, P. (2002). A cross cultural study of the need for cognitive closure scale: comparing its structure in Croatia, Italy, the USA and the Netherlands. *British Journal of Social Psychology*, 41, 139-156.

Maslach, C., Schaufeli W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52:397–422

Nieto, S. *Affirming Diversity: The Sociopolitical Context of Multicultural Education*. Alpha Books, 1999. Saīsinātā versijā – *Starpkultūru izglītības antoloģija*, Sorosa Fonds Latvijā 2003, 19-34.

Ose, L. (2006). Skolotāju pedagoģiskās darbības salīdzinoša analīze latviešu un mazākumtautību sākumskolu klasēs. (npublicēts promocijas darbs)

Sidanius, J. and Pratto, F. (2001). *Social Dominance: An Intergroup Theory of Social Hierarchy and Oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wilber, K. (2000). *A Brief History of Everything*. Shambala, Boston.